

Glóbusz tárlat

Nyomatott magyar föld- és éggömbök a kezdetektől napjainkig
A tárlat 2011. április 02-ig tekinthető meg a könyvtár Corvina Kiállítótermeiben

A kiállításon 86 különböző nagyságú, méretű és anyagú földgömb látható, melyek közül a legrégebbi 1840-ben, a legfiatalabb pedig 2010-ben készült.

A magyar nyelvű nyomtatott föld- és éggömbök, vagy ahogy a 19. században nálunk nevezték, a „tekék”, elterjedése szoros kapcsolatban volt a népoktatás szélesebb körű kiteljesedésével, majd kötelezővé válásával.

Az 1777-ben elfogadott Ratio educationis rendelet még csak a glóbuszok használatának lehetőségét és előnyét említi, később, az 1806. évi módosított változatában a törvényalkotók a földgömböt már az iskolai szertár részévé tették. A „mesterséges földek” iskolai használatban való elterjedésének hosszú ideig a legfőbb akadálya azok magas ára volt. A gömbszelvények nyomtatási költségének jelentős csökkenése a könyomtatással vált lehetővé, míg a föld- és éggömbök előállításának költsége pedig a gömbtestek sorozatgyártását felvállalni tudó műhelyek, kisebb üzemek létrejötté alapozta meg. E különleges kartográfiai dokumentumok iránti tömeges igényt az iskolai földrajzoktatás minőségének emelése váltotta ki.

Az első magyar nyelvű iskolai használatra szerkesztett föld- és éggömb elkészítése Nagy Károly nevéhez köthető, a vállalkozás anyagi alapját gróf Batthyányi Kázmér 10000 ezüst forintja biztosította. A gömbök egyike Bécsben, a másik pedig Párizsban készült, s ahogy a kiállítás előterében látható tablón is olvashatjuk, azok az iskolák, akik a felhívásra jelentkeztek, ingyen kapták, belőlük kereskedelmi forgalomba egy sem került.

A kiegyezés után az 1868: XXXVIII tc. a népiskolai közközpontokról szóló törvényben a föld- és éggömbök oktatási célú használata ismét szerepet kapott. A törvényben foglaltak gyors megvalósításának alapját az 1869-ben kibocsátott államsorsjáték vetette meg, amelynek segítségével a fenti célra 201500 forintot sikerült összegyűjteni. E pénz jelentős része iskolák létesítésére, illetve a meglévők korszerűsítésére fordítódott, de jutott belőle az oktatást elősegítő eszközök (például falitérképek, föld- és éggömbök stb.) és tankönyvek megvásárlására is. A szegényebb népiskolák 1872-ig más tankönyvek mellett ingyen kapták meg Magyarország és Európa falitérképét, a tanulók között 15600 darab „kézi abroszt” osztottak szét Magyarországról, valamint így került 6000 darab különböző méretű földgömb is az iskolai szertárakba. E gömböket részben a törvény előkészítésében résztvevő Hunfalvy János, valamint Gönczy Pál magyarította, Jan Felkl, később Jan Felkl és fia vezette cég Prágában készítette azokat. Ebben az időben a Felkl-féle prágai cég Európa egyik legnagyobb iskolai föld- és éggömb-előállítója és forgalmazója volt. Az Osztrák-Magyar Monarchia iskoláit hosszú ideig szinte kizárólag ők látták el a földrajzoktatást segítő eszközökkel.

1893-ban a Magyar Földrajzi Társaságot azzal a kéréssel kereste meg a kultuszminiszter, hogy tegyenek javaslatot az iskoláinkban használható magyar földgömbökre. A Magyar Földrajzi Társaság a miniszter kérésére azt javasolta, hogy az iskolai oktatás céljára kétféle átmérőjű gömb (25,5 cm és 51 cm) készüljön. 1894-ben a Földrajzi Közleményekben Erődi Béla a következőkről számolt be: „A

hazai kartographia terén öröndetes haladást találunk, szintén a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium áldozatkészsége folytán, melylyel a volt Hölzel-féle most már Kogutowicz Manó-féle vállalatot magyar nyelvű iskolai falitérképek kiadásában támogatja. [...] A magyar kiadású földgömbök ügye is előhaladt s a milleniumra minden valószínűség szerint lesznek hazai gyártmányú magyar földgömbjeink is.”

Kogutowicz Manó iskolai térképeiért, atlaszaiért és földgömbjeiért megkapta a millenniumi kiállítás nagy aranyérmét, neki köszönhetjük az első magyar készítésű és Magyarországon sorozatban gyártott földgömbjeinket is. Tulajdonképpen ettől az időponttól álltak a magyar iskolai oktatás rendelkezésére egységes elvek alapján szerkesztett földrajzi és történelmi falitérképek, atlaszok és földgömbök. A gömbtesteket a Magyar Földrajzi Intézet műhelyében korszerű technológiával furnérlemezből préseléssel állították elő. E célra a bükk-, nyár- vagy hársfák voltak legalkalmasabbak.

Az 1927-ben Turner István által alapított Domborművű Térképészeti Műintézet 1930-tól készített földgömböket is. A glóbuszokat Kogutowicz Károly szerkesztette, névírását Takács József állította össze, Turner Ferenc tervezte és rajzolta, kinyomtatását pedig a Magyar Királyi Állami Térképészet végezte. A földgömböket Kókai Lajos adta ki, aki a harmincas évek elején kezdett bekapcsolódni a földgömb- és térképkiadásba.

1945 után a korábban készült gömbszelvényeket felhasználva a Fővárosi NEON Szövetkezet Turner István készítésében hozott forgalomba olyan földgömböket – esetenként csak kézzel javítva –, amelyeknek a szelvényei még Kókai Lajos megrendelésére készültek. 1953-tól már Füsi Lajos által szerkesztett új földgömbök kerültek kiadásra.

Az 1960-as évektől a Kartográfiai Vállalatnál készültek – még hagyományos gömbalapra – a földgömbök. Később a Kartográfiai Vállalatnál is áttértek a magasabb igényeket kielégítő, és már sorozatban gyártható, műanyagból készített gömbtestek használatára, de a földgömbök szelvényeit továbbra is egyenként, kézzel ragasztották fel.

Napjainkban a BELMA Kft. készít hazánkban különböző méretű földgömböket, amelyeken már a térkép és a gömb teste is műanyagból van.

A gömbök „teste” kezdetben még ragasztóanyaggal átitatott papírból, a 19. század második felétől már kartonpapírból, illetve a nagyobb méretűek furnérlemezből gőzöléssel és préseléssel készültek. A 20. század első felében már üvegből készített ún. világító földgömbök is kaphatók voltak. A glóbuszok fizikai sérülésekre felettebb érzékenyek. Mivel szakszerű javításukra egykor kevés lehetőség kínálkozott, ha leestek, vagy bármely módon károsodtak, rendszerint kidobásra kerültek. Ez az oka többek között annak, hogy az elmúlt két évszázad magyar föld- és éggömbjeinek többségéből csak néhány példány maradt fenn, míg más, ugyanebben az időben keletkezett nyomtatott kartográfiai dokumentumok nagy számban fordulnak elő köz- és magángyűjteményekben egyaránt.

Forrás webcím: <https://oszk.hu/hirek/globusz-tarlat>